

Михајло МАРКОВИЌ

Универзитет во Тетово

Република Северна Македонија

mihajlomarkovikj@gmail.com; mihailo.markovic@unite.edu.mk

Соња НОВОТНИ

Универзитет во Тетово

Република Северна Македонија

snovotni@yahoo.com; sonja.novotni@unite.edu.mk

**СЕКУНДАРНИТЕ¹ ЕРОВИ И НИВНАТА
РЕФЛЕКСИЈА ВО ВЕРКОВИЌЕВИОТ АПОСТОЛ****Mihajlo MARKOVIC**

University of Tetovo

Republic of North Macedonia

mihajlomarkovikj@gmail.com; mihailo.markovic@unite.edu.mk

Sonja NOVOTNI

University of Tetovo

Republic of North Macedonia

snovotni@yahoo.com; sonja.novotni@unite.edu.mk

**SECONDARY ERS AND THEIR REFLECTION
IN THE VERKOVIC APOSTLE**

At the end of the Xth century, ers are often used unethically. This unethical use of the ers arises because of the need to break up consonantal groups difficult to pronounce, both in taking on foreign words and in their Slovenianisation, as well as in Slavic words. In these cases in the pronunciation of these reduced vocals we have a dark vocal sound as a substitute for both era. In our paper we have explicated the examples in which we follow a secondary er in Verkovic's apostle, or his reflection in full vocals. Such contrasting studies are extremely important because of the insufficient study of historical themes in fourteenth-century manuscripts.

Keywords: Verkovich Apostle, Secondary Ers, Vocals.

¹ Сите истакнати македонски проучувачи на историјата на македонскиот јазик (Блаже Конески, Радмила Угринова-Скаловска, Владимир Мошин, Божидар Видоески итн.) често го употребуваат терминот секундарен ер за еровите кои во суштина се вторични, неетимолошки и хиперкоректни.

Во ракописниот оддел на Публичната библиотека „Салтиков Шчедрин“ во Санкт Петербург со број Q n I 46 е обележан еден апостол од крајот на XIV век. Станува збор за Верковиќевиот апостол. Овој апостол на Публичната библиотека ѝ го продал Стефан Верковиќ, па по него ѝ го добил името. Во текот на XIX и почетокот на XX век голем број од богатото македонско ракописно културно историско наследство било разнесувано низ цела Европа. Поголемиот и повредниот дел од ракописите станале плен на разни собирачи, патешественици и други заинтересирани лица кои ракописите ги изнесувале од Македонија и ги продавале по разни библиотеки, без притоа да се внимава ракописот да остане во целост (Г е о р г и е в с к и 1989). Има примери кога по неколку листа од еден ист ракопис се чуваат не само во различни библиотеки, туку и во разни земји. Таков бил Стефан Верковиќ, којшто се бавел и со собирање на стари ракописи, кои потоа ги продавал во Белград, Русија и во други земји. Највредниот и најголемиот дел од Верковиќевата колекција бил продаден во Русија, односно во Публичната библиотека, каде што и денес се наоѓа овој ракопис. Покрај нашиот ракопис, Верковиќ на оваа библиотека и продал и други македонски ракописи, како на пример: Слеченскиот апостол од крајот на XII век, Одломката од евангелието по Матеја од крајот на XIII и почетокот на XIV век, Евангелието од крајот на XIII и почетокот на XIV век... (П е н у ш л и с к и 1985)

Верковиќевиот апостол содржи 99 пергаментни листови, пишувани на мали листови со димензии 21x14 см. Почетокот на ракописот е изгубен. Вториот дел од ракописот е доста уништен од влага, но сепак и овој дел е читок. Листовите од 94-98 се изгубени, а од лист 98-99v се зачувани само парченца (Отчет ПБ за 1891: 24-25). Текстот почнува со: *m̄q[e /e ou;enix no]i2 i sv'si[ou ego po st'n' vq no[nici I pride saoulqvq 1r(ousa)l(i) m̄q...* (А IX 25-26). Од л. 63v почнува месецословот (*na;eto(k) m's3ce(m) w(t) m('s3)ca se(kt3bri')do au(gou)sta*) (Новотни 1994: 16-32).

Први податоци за Верковиќевиот апостол има во Отчет ПБ за 1891 год. (24-25), во кое се вели дека ракописот претставува апостол-апракос од крајот на XIV век. На него се задржува и П.А. Лавров (Л а в р о в 1904: 65-74), каде што обраќа внимание на записите во ракописот (ние подоцна ќе се задржиме на записите). Тој понатаму се среќава кај Е. Э. Гранстрем (Гранстрем 1953: 101), каде со неколку реченици се задржува и на овој апостол. На него се задржува и С. Новотни (Новотни 1994: 16-25) во нејзината магистерска теза, каде што детално лингвистички го обработува истиот.

Во нашиот текст наоѓаме и 10 записи пишувани со иста рака со која е пишуван целиот ракопис, поради што заслужуваат посебно внимание. На нив се задржува и П.А. Лавров (Л а в р о в 1904: 65-74), а детално ги разгледува и С. Новотни (Новотни 1994: 21). Записите и натписите од Македонија, иако кратки по својата форма и содржина, претставуваат важен јазичен материјал за изучување на историјата на македонскиот јазик, зашто тие допуштаат проникнување на народните јазични подновувања во поголема мера отколку во

текстовите. Записите не се препишувани од некоја предлошка, туку нив ги составувал препишувачот на ракописот. Јазикот на тие записи како и кај сите други записи, содржат повеќе народни црти, одошто самиот ракопис, во нив се поприсутни дијалектните форми. Тоа е посебно значајно за откривање на јазичниот карактер на ракописот, бидејќи во него најмногу доаѓаат до израз дијалектните особености на пишувачот на текстот.

Нестимолошки употребениот ер се среќава на крајот од префиксите што завршуваат на *z* (*bez-L vqz-L iz-L raz-*). Тие, всушност, не се вистински вторични ерови, туку како да се манир на препишувачот. Таквите ерови во старорускиот *О*. Књазевскаја ги нарекува *етимолошки неоправдани* и претпоставува дека се употребуваат во согласност со графичката традиција (Князевская 1972: 128). Појавата на секундарен ер во овие префикси ја следиме и во Добромировото евангелие (Угринова-Скаловска 1992: 63-64). Оваа појава е засведочена и во ракописите од северна Македонија од XIV век, како: Карп, Берк, Лобк, Стан, Рад и Вран (Бицевска 2000: 32).

По отпаѓањето на ерот, најчесто следуваат промени кај соседните согласки, се вметнува секундарен ер, има едначење по звучност, упростување на консонантските групи тешки за изговор, две еднакви согласки се слеваат во една. Кон крајот на X век се јавуваат чести примери со вметнат секундарен ер во грчките зборови и примери на испуштање на еровите, како во средината, така и на крајот од зборот (Недељковиќ 1967: 18-26). Ширењето на појавата на секундарен ер оди паралелно со процесот на редукција. Всушност, вторичниот ер се појавува поради потребата од разложување на консонантските групи тешки за изговор: *bn, dv, kn, gn, zn, sn, zl, vl* и други, како при преземањето на туѓи зборови и нивното словенизирање, така и во чисто словенски зборови. Бидејќи секундарните ерови даваат исти рефлекси како и примарните, нивната појава треба да се помести уште во времето пред да биде извршена вокализацијата на интензивните ерови, но за да се јават тогаш, требало во говорната практика да се насетат оние места во кои можело да дојде до создавање на необични консонантски групи (Конески 1977: 38).

Вметнувањето на секундарен ер во чисто словенски зборови *О*. Недељковиќ го толкува како тенденција за зголемување на слоговниот вокализам (Недељковиќ 1967: 22-28). Еве дел од тие примери:

aAlq;emq 32v/7 (ag+glomq i ;l+vkomq. mi bU i h+sa radx vi /e moudri w h+s' mi /e nemo]i. vi kr'pqcx vi /e slavnx. mi /e bes;estnx. do n+n'[nago ;asa aAlq;emq i /3/demq. inago touemq. i stra/demq. i skitaemq se. i trou/dbemq se d'la2]e svoimi roukamx i. w klevetaemx. bl+goslovim. gonimi oudr/imq se. houli mi molimq se. `ko tr'bi vsemou mirou bihomq. vs'm? poprani1L dosel' ne posraml'5 b+a);

blagov'stqvova 9/21, bezqbo/no 47/16, bezqgr'ha` 59/3 (Iw+ana pr'd licemq vi[nago. krq]enie poka`nie. vs'mq l2demq iz+levomq.

v ;+ek. e_. n+ed wOd'`nie st+ihq ap+lq. , v oni dni. izide savelq i varnava. vq skodrq blagov'stqvova. gradou tomou. i naou;i[ou mnogi2 gi2.vVqzqvratista s 1 vq l`strou iskoni vq antiwhi2. outvrq/da2]e d+[ou ou;enikomq. m+l1]a pr'bivati vq v'r');

vqzqvi/e 9/13, vqzqvratista s 1 9/22, vqzqvra]q[a se 10/23 (v oni dni. izide savelq i varnava. vq skodrq blagov'stqvova. gradou tomou. i naou;i[ou mnogi2. vVqzqvratista s 1 vq l`strou iskoni vq antiwhi2. outvrq/da2]e d+[ou ou;enikomq. m+l1]a pr'bivati vq v'r'. `ko mnogimi skrqbqmi podobaetq vniti vq cr+qstvi1L b+/i1. sv+]q]a /e ima vse gradx. i popovi. pr'daste 2 vq nq /e v'rova[U. i pr'[edq[a pisidi2. i pridosta vq panqfli2. i gla+vq[a vq perqsi slovo b+/i1L i snidosta vq tiladi2);

vqzqglasi 11v/6, vqzqdr'mavq se 14v/15, vqzqbranqno 23/18, vqzq+glahq 36v/13, bezqbo/no 47/18 (`ko b'ste vq vr'meno bezq h+a outo/deni C /iti`. iz+leva. i tou/dimq zav'tomq. b'tovani` i oupovani` ne imU]i. i bezqbo/no vq mir'. nq ino` /e w h' vise]e inogda dale;e biste. blizq krqvi2 hv+o2< n+ed. k+o kq eflik brat1 h+q egda `vitq se. /ivotq na[q. togda i vi s nimq. `viste se vq slav'. oum+rtvite oub0 2di va[e. sou]ou na zemi.....ni1.....ito2);

izqwbilovatx 38v/19, izqliha 91, isqc'l'3 23, 29/18, izqbra 8v/21, 10/10, izq[edq 7v/13, izqv1'kq 11v/4, izqgni1mq 52/6, izqbavite 63/15 (egda kogda ou+zr3tq. w;ima i ou[ima sli[atq.i sr+cemq. razoum'5tq i wbrat3tq s3. isqc'l'3 razoumne. da b5detq vamq. `ko kq 5zikomq poslano estq. s+pseni1 b+/ie ti sli[atq. i se rek[e wtid3 i2dei mnogo imou]e st3zanie. i /ive /e pavelq. isplqnq. v_. l+'t. sv0e5 m5zd5. i priem[e vqs3 prihod3]55 k nemou);

izqwbilouete 38v/21, izqoustnoutx 81/13 (ko/do /e izvoleni1 imatq sr+cemq ne C skrqbni ni C b'dx. tiha bo d'teli`. l2bitq b+q bo vs'kou bl+gdtq izqwbilovatx vq vasq da w vsemq vsegda. vsakq dovolq im'2]e izqwbilouete. bo vs'ko d'lo blago. `ko /e 1stq pisano. rasto;i i dastq oubogimq. pravqda ego pr'bivaetq);

doiqde /e 35/15, 60v/15 (ili C d+ne ;l+vka nq ni se vqsteza2. i ni;eso/e seb' sv'd'...w semq wpravda2 se. vqstazani1 /e me g+q 1stq. t'mq /e ne pr'/de vr'mene. ;to soudite doiqde /e pri...q g+q. i/e prosv'titq taina`... ' i `vitq sv'tq sr+d;nx. i topohvala boudetq komou/do C b+a< d+J. ap+lq. kq korenqtomq. po+sla<);

ro/qdestvo 77/8 (b_. /e zlq sili posletq. g_. s tobo2 vl+;dstvo vq d+nq sili tvo5 vq sv'tq al+gl` al+gl`. vqhodi

s ;r'va pr'/de rodihq te kletq< ti lsi erei vq v'kq. p+od. tr+nq. k+od. p+ot. trq s+to< pr+ok. g+la. a_. g+q r+e; kq mn' s+nq. prosi ou mene da mqtic ap+lq. i]i s+oub a_. posta. al+gl`. r+e; g+q g+vi moemou se. r+i;. hvalite g+a s nb+sq< k+e. ro/qdestvo g+nq. na l+turgi. an+tifq. a_. spov'mq se teb' g+n vs'mq s+rce< Cp'lo. ml+tvamq i b+c2 , v_. q sv't' pravihq i vqzbor' veli` d'la g+na. ml+tvami ,);

nqravi l1/8 (`ko izide oupovani1 d'la ihq. emq[e pavla i silou vl'ko[ou na trqqgq. kq knezemq. privedq[e 2. kq stratiagou r'[ou. si` ;l+vka vVqzqmou]aet' grad na[q. i2de` sU]a. i pr'daet' i nqravi. i/e ne podobaetq namq pr'emax. i tvoriti riml'nemq sou]imq. i snide se narodq na ne. i stratizi rastrqzavq[e ima rizi);

sqvoi 23/5 (wdebel' bo sr+ce m5/emq simq. i ou[ima t3[ko sli[3tq. i w; i sqvoi sqm'/i[5. egda kogda ou+zr3tq. w;ima i ou[ima sli[atq.i sr+cemq. razoum'5tq i wbrat3tq s3. isqc'1'3 razoumne. da b5detq vamq. `ko kq 5zikomq poslano estq. s+pse ni1 b+/ie ti sli[atq. i se rek[e wtid3 i2dei mnogo imou]e st3zanie);

Во текстот на Верковиќевиот апостол секундарен ер се јавува во зборови од туѓо потекло. Сп.: tarqsq 1/15, psalqm'hq 48v/4, panqfli2 8v/10, 9v/8, 10v/5, panqfli 23v/19, korounqtq 88v/9, kostanqдина 89/1, 86v/14, levqgitqskomq 85/5, evqstrati` 76/11, korenqtomq 31/6, 33/8, 34/18, 34v/5, 35/19, 36/17, 40/11, 40v/2, 41/1, 53/1, 60v/1, 62/7, 66v/2, korenqtemq 33v/9, korenqtom? 36v/19, klimenqtomq 75/18, akonqtina 72v/13, klimenqta 83v/8, 83v/16, korounqtq 88v/9, korounqt'ni 88v/14, korenqt' 14/13, anqtiwhi2 6v/20, anqtiwhi 7v/20, tarenqta 22/8, ponqt' 23v/18 (i mirq b+/i da razd'l'etq se vq sr+cihq va[ihq. v ne/e zvani biste vq edino t'lo. i vq bl+god'tni bivate. sl+ov h+vo da vqsel'etq se vq vi b+ga no w vs'koi pr'moudrostx. ou;eni nakazoa2]e i sebe vq psalqm'hq p'nihq vq p'snehq dh+ovnihq w blgod'ti. po2]e i vqsp'va2]e vq srcihq va[ihq g+vi. s+oub. l+a. kq galatwmq< brat1 bl+gdtq vamq i mirq C b+a w+ca na[ego. hval2 b+a w+ca g+a na[ego Js+ha vseгда w vasq ml+2]e se. sli[avq v'rova[ou`/e w h+' J+s' i l2bovq /e ima tako vs'mq st+imq);

Бидејќи секундарните ерови даваат исти рефлексии како и примарните, па во таа смисла наоѓаме нивна замена со -о. Сп.: hraborq 52v/4 (;edo timote2 vqzmagai w g+i. `/e w h+' J+s'. `/e sli[aste C menQ. mnogo1 posloui si pr'dastq v'rnimq ;l+vkomq. i /e dovoln' boudetq. nq i naou;itx spostra/dx `ko dobri hraborq. ;+s2 h+vni kq /e voiniq biva1L w vezaetq se koupl`mxi. /iteiskimx da bo svod' god' bouDetq. a]e ne moukq kto pri1ml1tq. ne v'nq;aetq se. a]e nezakonqnomq m+enq boudetq. trou/da1]omou sed'latelq podobaetq pr'/de. C ploda vqkou[atx. razoum'i `/e g+la dastq

bo ti g+q razoumq w vsemq. pominai Js+ha vqstavq[ago izq mr+tvihq. i s'meni dv+dva);

Секундарниот ер се вокализирал во е во следните примери: egipetqskihq 56/11, 1gipetqskou2 8v/22 (pa;e /e izvoli /itx. sq l2dqmi b+/i ne /eli vr'menqnou im'tx gr'ha slastq bolq[e b+gatqstvo ne p] evavq egipetqskihq skrovi]q. pono[eni1 h+vo. vqzira[e bo na vqzmezdi1L ;to 1]e g+l3 postignetq bo me. pov'stq d'5]a l'to w gedewn' i w varac' /e. i sasmon' i efita w dv+d' /e. i samoilx i w drU'hq pr+rc'hq. z+a; e/e v'ro2 pob'di ou cr+qstvo. k+o sqvrq[eni boudetq<);

pavelq 10v/4 (x27) (kako /ivoutq varnava vel'[e polti sq sobo2 Jwan rekoemago marka. pavelq /e ml+'[e Cstoupq[e C ne2. C panqfli2 I ne idosta s nimq. na d'lo v ne /e bi[e poslani. ne poltq sq sobo2 sego bistq bo raspra. `ko Cd'liti se ima C sebe. Varnava /e poltq marka I wtidosta vq kiprq. pavelq /e izqbra silou. izide pr'danq bl+gdti bo/i C brati2);

savelq 92/3 (x4) (a mou/i grede]e k nim?. sto`hou divl'hou se. sli[3]e g+la. a ni 1dinogo vide]e. vqstavq /e savelq C zemi2. Cvrqstama w;+ima. ne vid'[e ni 1dinogo za roukou /e 1mq[e. vq v'sou i vq damaskou. i b' ne vid3. g_. d+ni ni `stq /e ni pitq);

Заклучни согледби

Хиперкоректните ерови во туѓи зборови се бележат уште во најстарите текстови, така што можеме да видиме како се адаптирале тие зборови кон својставата на словенскиот изговор, нивното бележење во домашни зборови се среќава само спорадично и во текстови од XII-XIII век, бидејќи првобитните графиски облици се пренесувале по традиција. Состојбата на еровите во Верковиќевиот апостол бележи многубројни примери за нивно губење во сите позиции, освен на крајот од зборот, каде што редовно се пишува. Меѓутоа, не постојат конкретни правописни норми, што се огледа, како во вокализацијата на секундарниот ер, така и во задржувањето, односно неговото испуштање, па така низ целиот ракопис имаме примери во ист збор на едно место да е зачуван секундарниот ер, а на друго место во истиот збор ерот да е испуштен или вокализиран.

ЛИТЕРАТУРА

Бицевска 2000: Бицевска К. *Правописни и фонетски особености во ракописите од северна Македонија од XIII и XIV век.* Скопје. **Bicevska 2000:** Bicevska K. *Pravopisni i fonetski osobenosti vo rakopisite od severna Makedonija od XIII i XIV vek.* Skopje.

Георгиевски 1989: Георгиевски, М. *Судбината на словенските ракописи од Македонија*. Скопје. **Georgievski 1989:** Georgievski, M. *Sudbinata na slovenskite rakopisi od Makedonija*. Skopje.

Гранстрем 1953: Гранстрем, Э. *Описание русских и славянских пергаменных рукописей*. Ленинград. **Granstrem 1953:** Granstrem, E. *Opisanie ruskih i slavjanskih pergamennih rukopisei*. Leningrad.

Десподова 1983: Десподова, В. Македонски писмени споменици во ленинградските библиотеки. // *Зб. Македонистика 3*. Скопје. **Despodova 1983:** Despodova, V. Makedonski pismeni spomenici vo leningradskite biblioteki. // *Zb. Makedonistika 3*. Skopje.

Конески 1977: Конески, Б. *Историска фонологија на македонскиот јазик*. Скопје. **Koneski 1977:** Koneski, B. *Istoriska fonologija na makedonskiot jazik*. Skopje.

Князевская 1972: Князевская, О. А. Об одной графической особенностях ростовских рукописей начела XIII века. // *с. Русское и славянское языкознание*. Москва.

Knjazevskaја 1972: Knjazevskaја, O. A. Ob odnoi graficeskoј osobenosti rostovskih rukopisei nacela XIII veka. // *s. Russkoe i slavjanskoje jazikoznanie*. Moskva.

Лавров 1904: Лавров П. А. *Апостол из собрания Верковича*. Киев. **Lavrov 1904:** Lavrov P. A. *Apostol iz sobranija Verkovicha*. Kiev.

Неделькович 1967: Неделькович, О. Полугласови у старословенским епиграфским споменицима. // *Слово XVII*. Загреб. **Nedeljkovic 1967:** Nedeljkovic, O. Poluglasovi u staroslovenskim epigrafskim spomenicima. // *Slovo XVII*. Zagreb.

Новотни 1994: Новотни, С. *Верковиќев апостол - лингвистичка анализа*. Скопје. **Novotni 1994:** Novotni, S. *Verkovichev apostol - lingvisticka analiza*. Skopje.

Отчет ПБ за 1891. Otcet PB за 1891.

Пенушлиски 1985: Пенушлиски, К. *Верковиќ - Македонски народни умотворби, кн. I*. Скопје. **Penushliski 1985:** Penushliski, K. *Verkovic - Makedonski narodni utovorbі, kn. I*. Skopje.

Угринова-Скаловска, Десподова 1992: Угринова-Скаловска Р., В. Десподова, *Добромирово евангелие*. Скопје-Прилеп. **Ugrinova-Skalovska, Despodova 1992:** Ugrinova-Skalovska R, V. Despodova, *Dobromirovo evangelie*. Skopje-Prilep.